

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a chapter published in *Att utforska praktisk kunskap: Undersökande, prövande och avtäckande metoder*.

Citation for the original published chapter:

Gunnarson, M. (2019)

Inledning

In: Martin Gunnarson (ed.), *Att utforska praktisk kunskap: Undersökande, prövande och avtäckande metoder* (pp. 7-21). Huddinge: Södertörns högskola

N.B. When citing this work, cite the original published chapter.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-39624>

Inledning

MARTIN GUNNARSON

Vetenskaplig metod är ett omtvistat ämne. Inom naturvetenskaperna ses en tydligt beskriven och repeterbar metod ofta som avgörande för det kunskapsanspråk som kan göras. För att ett läkemedels positiva effekter ska anses bevisade, till exempel, måste det testas upprepade gånger genom så kallade randomiserade kliniska prövningar (randomized control trials). Endast en sådan standardiserad och objektiviserad metod menar man kan åstadkomma en tillräckligt hög validitet och generaliserbarhet för att läkemedlet ska kunna släppas fritt på en global marknad.

På den andra sidan i debatten om metod kan man hitta den moderna kontinentalfilosofin. Inom denna filosofiska gren ses en klart definierad metod ofta som någonting som står i vägen för den undersökning man vill göra. Vetenskapliga metoder, menar man, förmår inte utforska det mänskliga varats grundförutsättningar eftersom de själva vilar på dem. En sådan undersökning kräver andra mer prövande och sökande tillvägagångssätt. Det kan handla om att försö-

ka försätta sig i ett tillstånd av förundran gentemot världen, eller att försöka skriva på ett sätt som visar att de ord och kategorier man använder inte uttömmar utan överflödas av mening, vilka är angreppssätt som inte på något självklart sätt låter sig ramas in med epitetet metod.¹

Här har vi förstås att göra med två ytterligheter med vitt skilda mål för sin verksamhet. Inte desto mindre utövar de båda stort inflytande över hur olika förhållningssätt till metod utvecklas inom vetenskapen i allmänhet och humaniora i synnerhet. Begreppet »metod» förknippas ofta med den naturvetenskapliga förlagan, medan kontinentalfilosofin inte sällan fungerar som en teoretisk utgångspunkt och analysverktyg för humanistiska studier. Mellan dessa ytterligheter uppstår en spänning som i fallet humaniora skapar ett tämligen ambivalent förhållande till metod. Inom denna vetenskapsgren vill man ofta lösgöra sig från en förståelse av metod som teknik, som en standardiserad steg-för-steg-procedur, eftersom en sådan fungerar dåligt när man utforskar den mänskliga tillvarons komplexitet och föränderlighet. Samtidigt upplever man inte sällan ett behov av att medvetandegöra och diskutera de tillvägagångssätt man faktiskt använder, dels för att man vill lära sig av varandra och utveckla nya och dels för att man har insett att metoder just inte är etiskt och politiskt neutrala tekniker, utan vetenskapliga praktiker som har inverkan på det och dem man studerar och de slutsatser man drar.

Denna antologi springer ur en sådan, ganska motstridig, ambition. Den drivs, å ena sidan, av en övertygelse om att forskning om praktisk kunskap, vilken vi här har att göra med, har mycket att vinna på en diskussion om metod. Å

andra sidan genomsyras den av en skepsis mot en förståelse av metod som en färdig helhet som förblir oförändrad oberoende av när, var och av vem den används. Utgångspunkten för texterna i denna bok är att utforskandet av praktisk kunskap kräver ett annat förhållningssätt till metod än det inom (natur)vetenskaperna gängse. Snarare än något externt och färdigt som *används* för att svara på forskningsfrågor eller testa en teori, blir metod här något som är djupt *sammanflätat* med själva frågandet och teoretiserandet, vilket kräver ett aktivt och öppet förhållningssätt till den i varje enskild forskargärning.

Av den anledningen kan man inte förvänta sig att denna bok levererar några färdiga metodpaket. Detta innebär dock inte att den saknar exempel på möjliga vägar att gå. Det huvudsakliga syftet med boken är nämligen att erbjuda en fördjupad reflektion kring ett antal såväl befintliga som möjliga metodologiska tillvägagångssätt för forskningen om praktisk kunskap, och diskutera möjligheterna och begränsningarna med dessa. Ambitionen är att fördjupa den diskussion som redan pågår om befintliga metoder och att vidga den metodologiska paletten för forskare som vill undersöka fenomenet praktisk kunskap. Detta gör bidragen i boken genom en kombination av teoretiska diskussioner och konkreta exempel, inte sällan tagna från den egna forskningen. Men summan av detta blir som sagt inte en regelrätt handbok. Förhoppningen är istället att boken ska fungera som underlag för såväl konkret metodologisk vägledning som en levande diskussion om hur man kan och bör förhålla sig till och förstå metod inom forskningen om praktisk kunskap.

En central utgångspunkt för antologin är att frågan om metod alltid måste ställas i relation till det undersökta studieobjektet och det undersökande ämnet, i det här fallet praktisk kunskap och den praktiska kunskapens teori. Praktisk kunskap är en på samma gång grundläggande och föränderlig aspekt av mänskligt liv. För alla de sysslor som vår vardag består av behöver vi den. Inte sällan är den därför så nära oss, i bemärkelsen förkroppsligad och förmedveten, att vi har svårt att få syn på och artikulera den, även om vi själva »besitter» den. Praktisk kunskap är den form av förstånd, påpekar Aristoteles, som gör oss förmögna att möta det i världen »som kan förhålla sig annorlunda». ² Således skiftar hela tiden dess innehåll. Praktisk kunskap finns inte bara där som ett fast vetande, utan är något som hela tiden äger rum i och genom våra aktiviteter, våra praktiker. Vad den faktiskt består i skiftar med person, situation och sammanhang. Dessa egenskaper gör den svårfångad, inte minst för traditionella metodologiska tillvägagångssätt utformade för att vara repeterbara och generera generaliserbar kunskap. Men praktisk kunskap är av den anledningen inte omöjlig att utforska. Den är inte så flyktig att den försvinner helt så fort den har ägt rum, utan »bärs som en personligt erövrad kunnighet som tagit plats hos individen – och i den mänskliga gemenskap där han eller hon handlar...», som Fredrik Svenaeus uttrycker det. ³ Även om den är svår att få tag på finns det alltså möjlighet att nå den genom att på olika sätt närma sig dem som den har tagit plats hos.

Alla texter i den här antologin handlar om metodologiska tillvägagångssätt som försöker göra just detta. Ibland är det den egna yrkespraktiken som utforskas, till exempel

genom gestaltningar av och reflektioner kring händelser man själv varit med om eller genom intervjuer med kollegor. Ibland är det som utomstående forskare man närmar sig praktiken, exempelvis genom deltagande observation eller undervisning. Gemensamt för alla texter är att de tar inspiration från föregångare på området utan att slå in på redan färdigutstakade vägar. Detta eftersom själva den praktiska kunskapens natur kräver en metodologisk öppenhet för och närhet till det unika sammanhang inom vilket den utövas och äger rum.

Men att denna antologi inte stannar vid metodologisk vägledning, utan också vill mana till diskussion och reflektion om metod, har även att göra med ämnets karaktär och historiska situation. På Södertörns högskola har ämnet »den praktiska kunskapens teori» endast funnits i drygt tio år. Det grundades av forskare med rötter i akademiska discipliner såsom arbetslivskunskap, idéhistoria, filosofi och litteraturvetenskap. Sedan dess har ämnets mångvetenskapliga karaktär inte minskat. Ytterligare discipliner finns nu representerade bland de disputerade lärarna och ett antal doktorander med bakgrund i olika yrkespraktiker har anställts. Denna interdisciplinära karaktär tillsammans med ämnets relativa ungdom är en bidragande faktor till att vi i arbetet med denna antologi strävat efter att behålla en utforskande och prövande öppenhet i förhållande till det metodologiska. Vi som forskar om praktisk kunskap är skolade i olika metodologiska tillvägagångssätt och i att tänka om metod på olika sätt. Denna mångfald är vi här måna om att bevara, samtidigt som vi vill diskutera sinsemellan och lära av varandra.

Under de decennier som forskning om och utbildning i praktisk kunskap har organiserats inom specifika ämnen eller centrumbildningar i Sverige med omnejd – först inom ämnet Yrkeskunnande och teknologi på KTH, sedan vid Senter for praktisk kunnskap i Bodø och Centrum för praktisk kunnskap på Södertörns högskola – har ett antal sätt att utforska praktisk kunskap vuxit fram. Åtminstone två sådana tillvägagångssätt har blivit centrala för ämnet: det som i vardagligt tal, på Centrum för praktisk kunnskap, kallas »essämetoden» och den från KTH härstammande dialogseminariemetoden. I denna bok är fokus riktat mot den förra. Detta beror dels på att det är den vanligast förekommande metoden på Centrum för praktisk kunskaps utbildningar och dels på att den, vilket flera av antologins bidrag visar, i hög grad påverkar hur forskningen om praktisk kunskap gestaltar sig.⁴

På Södertörns högskola möter erfarna fritidspedagoger eller barnskötare essäskrivande tidigt i sina utbildningar till fritids- eller förskollärare. Polisstudenter skriver sina examensarbeten med samma metod. Även på Centrum för praktisk kunskaps egna master- och magisterutbildningar är metoden central. Genom skrivande i essäform med utgångspunkt i gestaltade berättelser från den egna professionen utforskar studenterna sin yrkespraktik. Tanken är att en noggrant gestaltad berättelse om en specifik, egenupplevd, svårbedömd och inte sällan dilemmatisk situation kan fungera som ett sätt att nå fram till och utforska den svårfångade praktiska kunskapen. Styrkan i denna form av berättelser består bland annat i att de frammanar en initierad och engagerad reflektion och att de fungerar som ett detaljrikt och

konkret empiriskt material mot vilket reflektionen kan rikta sig. Flera av bidragen i antologin diskuterar hur denna styrka kan färdas från undervisningsområde, där studenter utforskar sin egen yrkespraktik, till forskningens sfär, där forskaren studerar någon annans profession.

Här påverkar alltså undervisningspraktiken hur forskningen tar form. I denna rörelse är, som vi såg ovan, berättelsen central. Såväl för studenten som för forskaren utgör den detaljrikt återgivna situationen i form av en gestaltad berättelse ofta en utgångspunkt. Forskningen om praktisk kunskap är inte ensam om att sätta berättelsen i centrum på detta sätt. En liknande roll spelar den i flera andra humanistiska discipliner, såsom litteraturvetenskap, historiska studier och etnografi. Särskilt den sistnämnda forskningsinriktningen finns representerad i denna bok. Etnografins orientering mot detaljerade och kontextuellt inbäddade berättelser har inspirerat de bidrag i antologin som handlar om intervjuer och deltagande observation.

I rörelsen från undervisning till forskning är det dock inte bara berättelsen som följer med, utan även själva skrivformen, essäformen. Den uppmärksamme läsaren kommer att lägga märke till att flera av texterna i denna bok har ett essäistiskt anslag, med ett tydligt berättarjag, hög konkretion och ett prövande förhållningssätt. Flera är forskarna på Centrum för praktisk kunskap som, trots att det är artiklar i internationella vetenskapliga tidskrifter som ger högst poäng i den akademiska sfären, strävar efter att skriva essäistiskt i olika sammanhang. Bakom denna strävan ligger en övertygelse om att formen aldrig kan överges till förmån för innehållet. Den form det skrivna tar kommer alltid att

påverka vad som kan sägas. Essän förutsätter en medvetenhet om och möjliggör en lek med relationen mellan form och innehåll.⁵ Genom detta sätt att skriva kan framställnings-sätt skapas som förmår ta i beaktande den praktiska kunskapens situationella och kontextuella karaktär. Här finns alltså tydliga beröringspunkter inte bara mellan utbildning och forskning, utan även mellan konst och vetenskap. Att estetiska perspektiv och tillvägagångssätt har mycket att bidra med i utforskandet av praktisk kunskap är det flera bidrag i denna antologi som visar.

ANTOLOGINS BIDRAG

Antologin består, förutom denna inledning, av sju kapitel som på olika sätt och med varierande tematik diskuterar metod i forskningen om praktisk kunskap. Kapitlen är skrivna av forskare som alla är anställda på eller på andra sätt knutna till Centrum för praktisk kunskap vid Södertörns högskola. Nedan följer korta presentationer av vart och ett av bidragen.

I de två första kapitlen får vi just följa rörelsen från undervisning till forskning. Jonna Hjertström Lappalainen och Jonna Bornemark, båda filosofer och verksamma vid Centrum för praktisk kunskap, diskuterar här, i sina respektive kapitel, hur praktikerns utforskande av sin egen yrkespraktik i form av essäskrivande kan bli till ett empiriskt material för en forskare. Hjertström Lappalainen och Bornemark framhåller dock att ett sådant »material» inte bör förstås och användas på samma sätt som ett traditionellt empiriskt material. Det är inte ett material i klassisk mening, eftersom det redan har varit föremål för bearbetning

i form av gestaltning, reflektion och tolkning. Samtidigt, påpekar de, karakteriseras det av en öppenhet, en närhet till praktiken och en stark subjektivitet, vilket gör det ytterst relevant för en forskare i praktisk kunskap. Centralt i Hjärtström Lappalainens och Bornemarks kapitel är insikten om att man i användandet av yrkesverksamma studenters essäer som ett empiriskt material för sin forskning inte kan bortse från den intrikata process varigenom de har kommit till. Denna tillkomstprocess, som i sig kan förstås som en forskningsprocess, får därför stort utrymme i dessa två inledande kapitel.

I sitt bidrag fokuserar Hjärtström Lappalainen den gestaltade berättelsens natur och betydelse. Hon frågar sig vad den dramatiserade karaktär och »frammanande av inlevelse och engagemang» som gestaltningen förlämnar berättelsen om det egendeplevda betyder för såväl studenten som utför och reflekterar kring den i sin essä som för forskaren som vill använda den som ett empiriskt material. Till sin hjälp tar hon två existensfilosofer, Simone de Beauvoir och Sören Kierkegaard, vilka båda intresserat sig för hur olika former av skrivande påverkar utforskandet av den mänskliga tillvaron. För att illustrera sina resonemang använder hon också en magisteruppsats i praktisk kunskap. Med utgångspunkt i Beauvoir och Kierkegaard diskuterar Hjärtström Lappalainen sedan det litterärt präglade, gestaltande skrivandets förmåga att synliggöra och göra läsaren engagerad i subjektets inre gärningar, handlandets situationella omständigheter och det mänskliga varats outtömlighet. Men hon lyfter också fram de potentiella risker som finns med denna typ av skrivande, vilka bland annat består i skribentens simultana

makt och vanmakt inför sin egen berättelse; hen är både den som avtäckes och den som avtäcker. Dessa risker måste den forskare som vill använda sådana texter som forskningsmaterial ta i beaktande, framhåller hon. I sista delen av texten diskuterar Hjertröm Lappalainen dessa möjligheter och risker utifrån ett exempel från sin egen forskning.

Denna diskussion fortsätter i Jonna Bornemarks kapitel. Med utgångspunkt i ett av sina forskningsprojekt reflekterar Bornemark kring användandet av yrkesverksamma praktikers essäer i den egna forskningen. Forskningsprojektet i fråga handlade om stadsplanering, med särskilt fokus på medborgardialoger. Essäerna skrevs inom ramen för kurser som Bornemark själv höll i. Kursernas deltagare vara alla praktiker inom yrkesfältet som undersöktes. Frågan Bornemark ställer i kapitlet är hur en sådan kurs kan utgöra en del av en praktikinära forskning om praktisk kunskap. Kan forskning och utbildning verkligen samexistera på detta sätt? Bör de inte hållas isär? Det som blir tydligt för henne är att denna form av forskning kräver en grundläggande lojalitet mellan forskare och kursdeltagare. Lojaliteten skapar förutsättningar för en forskning som präglas av samarbete och kan bidra till en utveckling inifrån av den undersökta praktiken, menar hon. Men den kan också vara svår att hantera. Frågan inställer sig när, hur och mot vem man som forskare kan vara kritisk.

I kapitlet som sedan följer reflekterar Sofia Wiberg, verksam vid Skolan för arkitektur och samhällsbyggnad på KTH och knuten till Centrum för praktisk kunskap som lärare, om ett projekt som karaktäriserades av ett experimenterande utforskande av yrkespraktiker och praktisk kunskap

och som hon genomförde som en del av sitt avhandlingsarbete. Tillsammans med konstnären Petra Bauer utformade Wiberg en serie akter som syftade till att experimentellt utforska olika former för dialog. Akterna ägde rum på Tensta konsthall och leddes antingen av Wiberg och Bauer själva eller av särskilt inbjudna aktledare. Deltog gjorde trettio personer med varierande yrkesbakgrund. Idén till projektet föddes ur Wibergs erfarenhet av att leda medborgardialoger i ett stadsplaneringssammanhang. Tvärtemot medborgardialogernas uttalade syfte att främja medborgarnas insyn och deltagande i nybyggnadsprojekt upplevde hon att dialogerna ofta var organiserade på ett sådant sätt att kommunens agenda lyste igenom och styrde vilka ämnen som kunde tas upp och vilka synpunkter som blev hörda. Ur dessa »skavningar», som hon kallar dem, väcktes en önskan om att skapa utrymme för ett utforskande av alternativa dialogformer. I kapitlet diskuterar Wiberg de förskjutningar av dialogrummet som akterna gav upphov till och de möjligheter till nya perspektiv på och en mer kvalificerad reflektion om praktisk kunskap som dessa kan resultera i.

Reflektion kan sägas vara det sammanhållande temat för de två kapitel som sedan följer. I det första av dessa undersöker Eva Schwarz, filosof och verksam på Centrum för praktisk kunskap, reflektionsbegreppet som sådant och försöker utröna hur det kan förstås och vilka roller det kan och bör spela i utforskandet av praktisk kunskap. I det andra diskuterar Maria Wolrath Söderberg, retoriker och verksam vid Enheten för högskolepedagogik och bildning på Södertörns högskola, hur ett reflexivt förhållningssätt till såväl den egna yrkespraktiken som den egna forskningsproces-

sen kan åstadkommas med hjälp av det hon kallar topisk analys.

Tidigt i sin text slår Schwarz fast att forskning om praktisk kunskap måste innefatta reflektion, oberoende av om den utförs av en praktiker eller av en skolad forskare. Detta tillsynes enkla påstående rymmer dock en stor komplexitet, påpekar hon. Vad reflektion egentligen betyder och om och hur den kan utgöra en vetenskaplig metod för utforskande av praktisk kunskap är ofta oklart. Här vill Schwarz, med sin text, bringa mer klarhet. Hon börjar med att vända sig till själva undersökningsobjektet för den praktiska kunskapens teori, det vill säga praktikerna och den praktiska kunskapen, och undersöka reflektionens möjlighet och form i relation till detta. Reflektion är något som både utförs och omtalas i nutida yrkespraktiker och det är från denna »vardagliga» betydelse av begreppet som hon här utgår. Här identifierar hon en »reflektionens paradox», vilken består i nödvändigheten av att lämna den omedelbara handlings- och erfarenhetsfären, där den praktiska kunskapen realiserar, för att inta ett reflekterande förhållningssätt till denna. Reflektion kräver alltså perspektivbyte, konstaterar hon. Frågan om vad ett sådant perspektivbyte kan inbegripa och ha för konsekvenser undersöker Schwarz när hon sedan fördjupar sig i reflektionsbegreppet utifrån Edmund Husserls fenomenologiska filosofi. Genom denna dialog med Husserl fortsätter Schwarz sedan diskussionen om olika former av reflektion och landar slutligen i en distinktion mellan praktisk reflektion, teoretisk reflektion och kunskapskritisk metareflektion. Med hjälp av denna distinktion visar Schwarz att forskningen om praktisk kunskap inte kan nöja

sig med att endast anlägga diverse teoretiska perspektiv på praktiken, vilket såväl praktiker som forskare gör i sin vardag, utan att det också krävs en metarefleksion över hur dessa redan från början utgör ett meningssammanhang för praktiken.

Wolrath Söderberg diskuterar i sitt kapitel hur man med hjälp av »topisk analys» kan inta en reflexiv hållning i utforskandet av praktisk kunskap, såväl gentemot sitt forskningsobjekt som mot den egna forskningsprocessen. Topisk analys är ett tillvägagångssätt med rötter i den antika grekiska filosofin. Sin primära inspiration hämtar Wolrath Söderberg från Aristoteles och dennes användning av begreppet *topos* för att undersöka hur vi människor går tillväga när vi resonerar oss fram till kloka beslut i situationer av komplex art. Det en topisk analys kan hjälpa oss med, menar Wolrath Söderberg, är att i högre grad urskilja och ta ansvar för vårt eget tänkande i en forskningsprocess. Detta är viktigt i all forskning, menar hon, men det är särskilt angeläget för forskaren som undersöker sin egen (yrkes)erfarenhet, dels eftersom de perspektivbyten som mötet med ett empiriskt material om andra kan utgöra saknas och dels för att den enda bedömningsgrunden för arbetet är den egna reflektionsprocessens kvalitet. I sådan erfarenhetsbaserad förstapersonsforskning kan en topisk analys hjälpa forskaren att sätta ord på det egna tänkandet. Genom att tillhandahålla en begreppsapparat möjliggör den en tematisering av egna förgivettaganden och oreflekterade tankemönster, menar hon. Med hjälp av denna begreppsapparat utformar Wolrath Söderberg sedan, enligt traditionen inom toposläran, en preliminär topik, det vill säga en lista med frågor

och exempel, med hjälp av vilken forskaren kan närma sig sitt eget tänkande.

I forskningen om praktisk kunskap kompletteras inte sällan utforskandet av den egna yrkeserfarenheten med ett empiriskt material som handlar om andra. Här använder man sig ofta av olika kvalitativa, empiriska metoder. Att på ett sådant sätt undersöka det egna yrket kräver dock andra överväganden än vid mer traditionell kvalitativ forskning. Om detta handlar Mani Shutzbergs kapitel. Närmare bestämt diskuterar Shutzberg, som är läkare och doktorand vid Centrum för praktisk kunskap, intervjuer med kollegor. Vad utmärker intervjuer med personer verksamma inom det egna yrket och vilka överväganden bör forskaren göra vid sådana intervjuer, frågar han sig. Shutzberg konfronterades själv med dessa frågor i sitt doktorandprojekt där han intervjuade verksamma allmänläkare om deras motståndspraktiker i relation till Försäkringskassans alltmer restriktiva bedömningar av sjukskrivningsärenden. Shutzberg inleder dock sitt kapitel med en diskussion om vilken sorts praktisk kunskap intervjuer alls låter forskaren undersöka. Motståndspraktiker karakteriseras ju ofta just av att de består av en tyst, eller snarare tystad kunskap, konstaterar Shutzberg. Därefter diskuterar han den kollegiala relationens natur, för att sedan rikta fokus mot de möjligheter och svårigheter som karakteriserar kvalitativa intervjuer med kollegor.

Martin Gunnarson, etnolog och verksam vid Centrum för praktisk kunskap, diskuterar i sitt kapitel deltagande observation, ett metodologiskt tillvägagångssätt som, likt intervjuer, primärt fokuserar andra människors erfarenheter och praktiker. Deltagande observation går enkelt uttryck

ut på att forskaren samlar in ett empiriskt material genom att delta i och observera de personers liv och verksamheter som hen undersöker. Metoden har sitt ursprung inom antropologin och etnologin, men Gunnarson argumenterar för att den även kan vara användbar i forskningen om praktisk kunskap. Inte minst för en forskare som saknar yrkesmässig förtrogenhet med den praktik som hen undersöker, men också för en forskare som undersöker en annan arbetsplats än den egna. Deltagande observation låter nämligen forskaren tillägna sig en förtrogenhet med den praktiska kunskapens situationer och sammanhang, menar han. Kapitlet inleds med en redogörelse för de diskussioner som har försiggått om deltagande observation inom dess två ursprungsdiscipliner. Här framgår det bland annat att det har skett en »reflexiv vändning» inom metoden, vilken inneburit att forskaren nu förväntas uppmärksamma betydelsen av det egna deltagandet för det material som samlas in och de tolkningar som görs. I texten lyfter Gunnarson fram detta krav på reflexivitet som en aspekt av metoden som kan vara till nytta för forskningen om praktisk kunskap, eftersom den så ofta fokuserar forskarens egna erfarenheter. I kapitlets andra del presenterar och problematiserar Gunnarson tre olika former av deltagande observation: lärlingskap, skuggning och så kallade »walking and talking methods».